

The Planning Model of the Battle of Uhud from the Perspective of the Quran and Its Managerial Analysis

Hassan Khajavand Salehi^{1✉}, Hosein Alavi Mehr², and Ali Agha Safari³

1. Corresponding Author, Assistant Professor of Quran and Sciences (Management Concentration), Al-Mustafa International University, Imam Ali ibn Abi Talib (AS) Specialized Center for Quran, Qom, Iran: h.salehi110@chmail.ir
2. Professor and Faculty Member at Imam Khomeini Complex, Al-Mustafa International University, Qom, Iran: halavimehr@yahoo.com
3. Associate Professor of Quran and Sciences (Management Concentration), Al-Mustafa International University, Higher Institute of Quran and Hadith: a.a.safari1364@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 5 March 2025

Received in revised form:
1 April 2025

Accepted: 24 April 2025

Available online: 5 March 2025

Keywords:

Qur'an and management,
planning,
Battle of Uhud,
Islamic management,
crisis management.

ABSTRACT

Objective: This study aims to extract a Qur'anic model of planning based on the events of the Battle of Uhud and its managerial analysis. The significance of this research lies in the fact that the Qur'an, through its recounting of this historical event, offers a comprehensive framework for crisis management, strategic decision-making, and balancing material interests with spiritual elevation.

Method: The research adopts a mixed-method approach consisting of three components: (1) an exploratory approach to identify managerial concepts in Qur'anic verses related to Uhud; (2) a meta-synthesis approach to integrate previous findings in crisis management and Qur'anic strategies; and (3) an interrogative approach to interpret sacred texts from different perspectives. Data were collected from Qur'anic, exegetical, and managerial sources and analyzed through thematic mapping and content analysis.

Results: Findings indicate that the Qur'anic planning model in the Battle of Uhud is reflected in four key dimensions: 1. Defining monotheistic-oriented goals that balance worldly achievements with spiritual and eternal objectives; 2. Emphasizing accurate and reliable information gathering to identify strengths and weaknesses of the enemy; 3. Shūrā-based decision-making combined with leadership decisiveness to enhance coordination and cohesion; 4. Continuous supervision and follow-up in executing decisions and correcting performance.

These findings demonstrate that the integration of rationality and faith in crisis management dissolves the apparent dichotomy between reason and spirituality, providing a holistic model applicable to contemporary organizational management.

Conclusion: The study concludes that the Qur'an, through its analysis of the Battle of Uhud, offers a systematic and effective framework for crisis planning and management. This model rests on three main pillars: a monotheistic worldview, managerial flexibility (consultation combined with decisiveness), and the integration of intellect and faith. Applying this Qur'anic model in fields such as human resources, technology, and urban planning can improve organizational efficiency, strengthen social cohesion, and promote sustainable development. Thus, combining Qur'anic principles with modern managerial practices provides an innovative strategy for addressing both internal and international crises.

Cite this article: Khajavand Salehi, H., & Alavi Mehr, H., & Safari, A.A. (2025). The Planning Model of the Battle of Uhud from the Perspective of the Quran and Its Managerial Analysis. *The Quran and Science*, 19 (36), 383-414.
<https://doi.org/10.22034/qve.2025.18491.1729>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qve.2025.18491.1729>

Introduction

The Battle of Uhud is one of the vital and decisive events in Islamic history that shaped a forum for strategic thought and planning based on divine teachings. This significant battle occurred in the third year of Hijra between Muslims and the Quraysh, presenting a new perspective on authoritative leadership, comprehensive consultation, and the flawless unity of the believers. This research, focusing on the luminous verses of Surah Al-Imran, examines the managerial dimensions of the Battle of Uhud in detail. In this study, the importance of collective decision-making, coordination in executing commands, and the consequences of disobedience to leadership are highlighted as moral lessons. The primary objective of this study is to extract a Quranic model for formulating innovative crisis management strategies and enhancing religious spirit alongside achieving worldly and otherworldly goals. This model offers a comprehensive perspective on balancing material interests and spiritual elevation, which can facilitate transformation in organizational planning processes and foster social cohesion in crisis situations.

Research Method

This research employs a mixed-methods approach that includes three main perspectives. First, an exploratory approach is used to identify novel managerial concepts in the verses related to the Battle of Uhud. Second, a meta-synthesis approach is employed to integrate the qualitative findings of previous studies in the field of crisis management and the analysis of Quranic policies. Third, an interpretative approach uses structured questions to explain sacred texts from various angles. The data for this research were collected through the stages of understanding the structures of planning in modern management, extracting related verses, mapping managerial themes, and deriving practical conclusions. This multidimensional approach allows for a deep understanding of the interaction between divine teachings and modern management principles, providing a new framework for analyzing organizational crises. A thorough evaluation of information from credible sources ensures the reliability of the findings. This approach has led the research to present acceptable results in the interaction between religion and management.

Findings

The findings indicate that the Quranic planning model in the Battle of Uhud is shaped around multiple axes, each reflecting deep managerial and ethical dimensions. The first axis, the establishment of monotheistic objectives, clearly illustrates the balance between short-term worldly goals, such as the test of faith and the selection of blessed martyrs, and long-term otherworldly objectives, such as spiritual elevation and attaining divine mercy. This new perspective emphasizes the intrinsic value of humans as the center of planning, presenting a new management space grounded in the conflict between material interests and spiritual elevation. The second axis reveals that acquiring accurate information through an emphasis on honesty, the reliability of sources, and the repetition of concepts related to “knowledge” in the verses plays a key role in identifying the strengths and weaknesses of the enemy, thus providing a basis for formulating strategic maps. The third axis relates to consultative and decisive decision-making, in which the participation of believers, based on the Prophet’s recommendations and practical experiences in crisis management, contributed to enhancing coordination and executing military orders. The fourth axis involves continuous follow-up and precise oversight of the execution of decisions, especially through the Prophet’s presence on the battlefield and the adjustment of forces’ performance, which is one of the critical factors in maintaining order and preventing deviation from strategic plans. The findings also indicate that the integration of reason and faith, emphasizing the acquisition of accurate information and complete reliance on God, eliminates the apparent dichotomy between rationality and spirituality in crisis management. These findings demonstrate that each axis, while emphasizing Quranic principles, serves not only as historical lessons but also as practical strategies in managing contemporary organizations. Additionally, the findings indicate that the presented Quranic model, by integrating all managerial dimensions, including goal setting, information acquisition, consultative decision-making, and precise follow-up, serves as a comprehensive framework for addressing domestic and international crises. These substantiated results, by combining Quranic perspectives and managerial analyses, offer new horizons for utilizing Islamic knowledge in resolving crises. Given the comprehensiveness of the findings, the researcher emphasizes that applying this model can address crisis management challenges at various organizational levels and enhance cohesion and efficacy in facing complex challenges. Finally, the findings underscore that a coherent integration of Quranic teachings with managerial strategies will lead to fundamental organizational transformation.

Conclusion

This research demonstrates that the Holy Quran, through a precise analysis of the Battle of Uhud, provides a systematic model for planning during crises based on three fundamental principles. First, a monotheistic worldview, where planning leads not only to the pursuit of material goals but also to achieving spiritual elevation and divine satisfaction. This perspective enhances social cohesion and increases spiritual resilience among organizations, providing a suitable foundation for making strategic decisions in the face of unpredictable conditions. Second, flexibility in management, which offers a responsive framework for complex crises through integrating collective consultation with decisive leadership. This approach reduces the negative consequences of disorganization by maintaining order and ensuring precise execution of commands, allowing for course correction in emergencies. Third, the integration of reason and faith, which, by emphasizing the acquisition of accurate information and complete reliance on God, eliminates any dichotomy between intellect and spirit, facilitating fundamental transformations in managerial processes. Furthermore, the findings indicate that the presented Quranic model, by merging ethical values and practical criteria, can serve as a new reference in managing domestic and international crises. The application of this model in areas such as technology, human resources, and urban planning has the potential to create significant changes in organizational structures. Ultimately, the integration of Quranic teachings with practical management methods paves the way for sustainable development and enhances efficiency in addressing contemporary challenges. This research provides a comprehensive framework based on divine values and wisdom, motivating further investigations in the field of strategic management and opening new horizons for organizational transformation. In conclusion, these research findings create extensive opportunities for improving management systems across modern organizations and pave the way for continuous progress in facing future crises.

الگوی برنامه‌ریزی نبرد احد از منظر قرآن با تأکید بر آیات فقهی

حسن خواجه‌وند صالحی^۱✉، حسین علوی‌مهر^۲، و علی آقا صفری^۳

۱. نویسنده مسئول، فارغ التحصیل دکتری قرآن و علوم (گرایش مدیریت)، جامعه المصطفی ص العالمية، مرکز تخصصی قرآن امام علی بن ابیطالب ع، قم، ایران، رایانامه: h.salehi110@chmail.ir
۲. استاد و عضو هیات علمی مجتمع امام خمینی جامعه المصطفی ص العالمية، قم، ایران، رایانامه: halavimehr@yahoo.com
۳. استادیار قرآن و علوم (گرایش مدیریت)، جامعه المصطفی ص العالمية، مجتمع آموزش عالی قرآن و حدیث، رایانامه: a.a.safari1364@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۱/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۲۳

کلیدواژه‌ها:

قرآن و مدیریت،
برنامه‌ریزی،
جنگ احد،
مدیریت اسلامی،
مدیریت بحران.

هدف: این پژوهش با هدف استخراج الگوی برنامه‌ریزی جنگ احد بر اساس آیات قرآن کریم و تحلیل مدیریتی آن انجام شده است. اهمیت تحقیق در این است که قرآن با بازخوانی این واقعه تاریخی، الگوی جامع برای مدیریت بحران، تصمیم‌گیری استراتژیک و تحقق توازن میان منافع مادی و تعالی معنوی ارائه می‌دهد.

روش: روش پژوهش ترکیبی و متشکل از سه رویکرد بوده است: (۱) رویکرد اکتشافی برای شناسایی مفاهیم مدیریتی در آیات مرتبط با جنگ احد؛ (۲) رویکرد فراترکیب برای یکپارچه‌سازی نتایج تحقیقات پیشین در حوزه مدیریت بحران و سیاست‌های قرآنی؛ (۳) رویکرد استنتاجی برای تبیین متون مقدس از زوایای مختلف. داده‌ها از منابع قرآنی، تفسیری و مدیریتی گردآوری شده و از طریق ترسیم شبکه مضامین و تحلیل محتوایی بررسی گردید.

یافته‌ها: نتایج پژوهش نشان می‌دهد که الگوی قرآنی برنامه‌ریزی در جنگ احد در چهار محور اساسی تجلی یافته است: (۱) تعیین اهداف توحیدمحور با توازن بین دستاوردهای دنیوی و تعالی اخروی؛ (۲) تأکید بر گردآوری اطلاعات دقیق و موثق برای شناخت نقاط قوت و ضعف دشمن؛ (۳) تصمیم‌گیری مشورتی همراه با قاطعیت رهبری، به‌منظور تقویت هماهنگی و انسجام؛ (۴) نظارت و پیگیری مستمر در اجرای دستورات و اصلاح عملکرد نیروها. این یافته‌ها نشان می‌دهد که تلفیق عقلانیت و ایمان در مدیریت بحران، دوگانگی میان خرد ابزاری و معنویت را برطرف می‌سازد و الگوی جامع برای مدیریت سازمان‌های معاصر فراهم می‌کند.

نتیجه‌گیری: پژوهش حاضر بیانگر آن است که قرآن کریم با تحلیل نبرد احد، الگوی نظام‌مند و کارآمد برای مدیریت بحران‌ها ارائه کرده است. این الگو بر سه اصل اساسی جهان‌بینی توحیدی، انعطاف‌پذیری مدیریتی (مشورت همراه با قاطعیت)، و تلفیق خرد و ایمان استوار است. به‌کارگیری این الگو در عرصه‌های مختلف مانند منابع انسانی، فناوری و برنامه‌ریزی شهری می‌تواند به بهبود کارآمدی سازمانی، افزایش همبستگی اجتماعی و توسعه پایدار منجر شود. بدین ترتیب، تلفیق آموزه‌های قرآنی با اصول مدیریت مدرن، راهبردی نوین برای مواجهه با بحران‌های داخلی و بین‌المللی ارائه می‌دهد.

استناد: خواجه‌وند صالحی، حسن؛ و علوی‌مهر، حسین؛ و صفری، علی آقا (۱۴۰۴). الگوی برنامه‌ریزی جنگ احد از منظر قرآن با تأکید بر آیات فقهی. *قرآن و علم*، ۱۹ (۳۶)، ۳۸۳-۴۱۴. <https://doi.org/10.22034/qve.2025.18491.1729>

© نویسندگان.

ناشر: جامعه المصطفی العالمية.

مقدمه

جنگ احد یکی از وقایع برجسته و پر اهمیت در تاریخ اسلام به شمار می آید که در سال سوم هجری در نزدیکی شهر مدینه رخ داد. این نبرد پس از جنگ بدر، دومین رویارویی بزرگ بین مسلمانان و قریش بود که نشان از تداوم چالش‌ها و تقابل‌های نظامی در صدر اسلام دارد. قرآن کریم در آیات متعدد به جنگ احد اشاره کرده و از آن به عنوان نمونه‌ای برای یادگیری و عبرت‌گیری مسلمانان یاد می‌کند. هدف از این مقاله، تحلیل جنگ احد از منظر قرآن و بررسی ابعاد مدیریتی و استراتژیکی آن است. قرآن کریم در سوره آل عمران به برخی از وقایع جنگ احد اشاره می‌کند و نکات مهمی را برای مسلمانان به‌عنوان درس‌ها و عبرت‌های مدیریتی بیان می‌دارد. از جمله این نکات می‌توان به اهمیت رعایت نظم و انضباط، ضرورت پیروی از دستورات رهبری و تأثیر اعتماد به نفس کاذب در نتایج نبردها اشاره کرد. در این مقاله سعی بر آن است تا با تحلیل آیات قرآنی مرتبط با جنگ احد، به بررسی نقاط قوت و ضعف مدیریتی در این نبرد پرداخته شود و از این رهگذر، درس‌های کاربردی و مهمی برای مدیریت در دنیای امروز استخراج گردد. جنگ احد با وجود شکست مسلمانان، دارای نکات آموزنده و تجربیاتی است که می‌تواند برای مدیران و رهبران امروزین الهام‌بخش باشد. با مطالعه و تحلیل دقیق این واقعه تاریخی از منظر قرآن، می‌توان به شناخت بهتری از اصول و قواعد مدیریتی اسلام دست یافت و این دانش را در عرصه‌های مختلف زندگی به کار بست.

پیشینه پژوهش

جهت بیان پیشینه تحقیق و وجه نوآوری این پژوهش، می‌توان به چندین منبع و پژوهش معتبر اشاره کرد که به بررسی این موضوع پرداخته‌اند.

- تحلیل جامعه‌شناختی قرآن کریم نسبت به جنگ (سلیمان اکبری باغ خیراتی، دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام - دانشکده علوم سیاسی و اجتماعی - ۱۳۸۸): این پایان‌نامه به بررسی دیدگاه قرآن کریم در مورد جنگ و دفاع از دین پرداخته و نشان می‌دهد که دفاع از دین و توحید حق فطری و مشروع انسان‌های مؤمن است.

- مؤلفه‌های مدیریت نظامی و فرماندهی پیامبر اکرم (ص) (رضا شاه‌قلیان قهفرخی، مجله: مدیریت و پژوهش‌های دفاعی، دوره ۱۹، شماره ۸۷، خرداد ۱۳۹۹: ۱۴۵-۱۷۰): این مقاله به بررسی مدیریت جنگ‌های پیامبر اسلام (ص) پرداخته و نشان می‌دهد که چهار شاخص مهم در

مدیریت و فرماندهی پیامبر اکرم ﷺ نقش بسیار مهمی در پیروزی ایشان در جنگها داشت که عبارت است از: ۱. استفاده از انواع اصول و روش‌های جنگی ۲. خلاقیت و نوآوری در جنگها ۳. آمادگی و آموزش فنون جنگی به لشکر ۴. سازماندهی نیروها و تجهیزات در جنگها.

- **بررسی سیاست‌های مدیریت بحران در قرآن با محوریت «جنگ احد»** (علی آقا پیروز، ابوطالب خدمتی، مجله: مجله پژوهش‌های سیاست اسلامی، پیاپی ۲۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱: ۱۲ تا ۳۸):
که به تحلیل مدیریتی جنگ احد از منظر قرآن، شامل مراحل قبل، حین و بعد از بحران، و ارائه راهکارهای مدیریتی برای مقابله با بحران‌ها و بهبود وضعیت نیروها و سازمان پرداخته است.

- **بررسی سیاست‌های مدیریت بحران در قرآن با محوریت جنگ احد** (علی آقا پیروز، مجله: پژوهش‌های سیاست اسلامی، سال دهم بهار و تابستان ۱۴۰۱ شماره ۲۱): این مقاله به تحلیل سیاست‌های مدیریت بحران در قرآن با تمرکز بر جنگ احد پرداخته و نشان می‌دهد که چگونه آموزه‌های قرآنی می‌توانند در مدیریت بحران‌های مشابه به کار گرفته شوند.

- **نگاه قرآن به مدیریت بحران در جنگ‌های صدر اسلام؛ با تأکید بر سوره‌های آل عمران و انفال** (احمد رضا طاوسی، فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، دوره: ۲، شماره: ۳، سال ۱۴۰۱): این مقاله به بررسی مدیریت استراتژیک در قرآن و تطبیق آن با جنگ‌های صدر اسلام، از جمله جنگ احد، پرداخته است. نویسنده در این مقاله به تحلیل استراتژی‌های مدیریتی پیامبر اسلام ﷺ بر اساس آموزه‌های قرآنی می‌پردازد.

- **تحلیل الگوی برنامه‌ریزی امام حسین (علیه السلام) از منظر قرآن** (سید علی اصغر علوی، مجله: مدیریت اسلامی، دوره ۳۱، شماره ۴، اسفند ۱۴۰۲: ۱۱۱-۱۳۹): این پژوهش به بررسی برنامه‌ریزی مدیریتی امام حسین * بر اساس آموزه‌های قرآنی پرداخته و نشان می‌دهد که برنامه‌ریزی در مدیریت ایشان دارای دو جنبه مادی و معنوی است که بر اساس آیات قرآن قابل تفسیر و تحلیل است.

پژوهش حاضر با تأکید بر آموزه‌های قرآنی و تحلیل جنگ احد، به بررسی برنامه‌ریزی در این جنگ پرداخته و نشان می‌دهد که در پژوهش‌های پیشین کمتر به برنامه‌ریزی با صبغه مدیریتی و آیات جنگ احد توجه شده است. این تحقیق با ترکیب آموزه‌های دینی و اندیشه‌های معاصر، به یک دیدگاه جامع و کاربردی در زمینه برنامه‌ریزی دست یافته و با تحلیل تاریخی و معاصر، راهکارهای عملی برای مواجهه با تهدیدات امروزی ارائه می‌دهد. همچنین، با استناد به آیات قرآن و تحلیل دقیق آنها، به تقویت مبانی نظری در زمینه برنامه‌ریزی دفاعی کمک کرده و نقش رهبری پیامبر اسلام ﷺ در مدیریت بحران را بررسی می‌کند.

این پژوهش با مقایسه آموزه‌های مدیریتی جنگ احد با نظریه‌های مدیریت مدرن، کاربردپذیری آنها را در مدیریت معاصر و سازمان‌های امروزی تحلیل کرده و با تحلیل تطبیقی، به غنای پژوهش‌های مدیریتی با رویکرد قرآنی کمک می‌کند. از این رو این رویکرد می‌تواند به غنای پژوهش‌های مدیریتی با رویکرد قرآنی کمک کند و زمینه‌ساز تحقیقات بیشتر در این حوزه باشد. جمع‌بندی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که به رغم اهمیت برنامه‌ریزی در آیات قرآن، مروری نظام‌مند با ادبیات برنامه‌ریزی در آیات جنگ احد انجام نشده و پژوهش حاضر ناظر بر این خلأ پژوهشی تنظیم شده است. از این رو پژوهش پیش رو با درک مسئله و خلأ موجود و کاربردی بودن مسئله، اقدام به تجزیه و تحلیل و به صورت روشمند و نظام‌مند به بررسی «برنامه‌ریزی» در آیات جنگ احد از منظر آموزه‌های وحیانی پرداخته است.

مفهوم شناسی

۱. الگو

روبر، مُدِل، سرمشق، اُسُوّه، مثال، نمونه. (دهخدا، ۲۲۱). الگو یا مدل، نمایش نظری و ساده شده از جهان واقعی می‌باشد (سورین، ۱۳۸۶: ۶۵). مدل، طرح و نمونه‌ای است، که از آن الهام گرفته و پیروی می‌شود و یا نسخه‌ای از آن برداشته می‌شود (روشه، ۱۳۷۹: ۴۴). واقع، مدل، جزء کوچک یا بازسازی کوچک‌شده‌ی یک شیء یا پدیده‌ی بزرگ است؛ که از لحاظ کارکرد با آن شیء یا پدیده واقعی، یکسان است. بدین ترتیب در شرایطی که امکان دسترسی به تمام جزئیات امور و روابط پدیده‌ها، مشکل، پرهزینه و وقت‌گیر است، مدل، آن‌ها را سهل و آسان می‌کند و با برخورداری از امکان تجزیه و تحلیل، پیش‌بینی نتایج را ممکن می‌نماید (رزاقی، ۱۳۸۱: ۱۸۴).

۲. برنامه‌ریزی

در تعریف واژه و اصلاح برنامه‌ریزی، تعاریف و شناسه‌های گوناگونی به کار رفته است: تنظیم دستور کار، تعیین و تدوین دستورالعمل یک کار یا رشته‌ای از کارها (دهخدا، ۴۱۲). پیش‌بینی خردمندانه و تنظیم هدفمند فعالیت‌ها و نیازمندی‌ها در مدت زمان (شبانروز، هفته، ماه و سال) بر اساس اولویت‌ها و متناسب با توان و خواسته اجراکننده. مفاهیمی در برنامه و برنامه‌ریزی وجود دارد

که به اختصار عبارت‌اند از: ۱. توجه به آینده و پیش‌بینی آینده (حرکت از وضع موجود به وضع مطلوب)؛ ۲. فراگرد و مداومت (ارزیابی و اصلاح مداوم برنامه)؛ ۳. ارشاد و هدایت و کنترل فعالیت‌ها؛ ۴. مفهوم تفکر و عقلانیت و خردمندانه بودن. (فیوضات، ۱۳۷۵). در تعاریفی که از برنامه‌ریزی به وسیله پژوهشگران مختلف شده سه ویژگی عمده به چشم می‌خورد که عبارتند از: ۱. برنامه‌ریزی ماهیتاً با پیش‌بینی همراه است و اصولاً قبل از این که عملی انجام پذیرد، بایستی نوع کار و چگونگی انجام آن را معلوم کرد. ۲. برنامه‌ریزی یک نظام تصمیم‌گیری است، مشتمل بر فرآیند اتخاذ تصمیم نسبت به آنچه باید در آینده انجام پذیرد و نیز تنظیم طرح‌های اجرایی برای دستیابی به هدف‌ها. ۳. برنامه‌ریزی بر نتایج مطلوبی تأکید دارد که در آینده به دست می‌آید. به عبارت دیگر برنامه‌ریزی وسیله‌ای است برای حصول اطمینان نسبت به تأمین هدف‌های عمده سازمانی، در زمان مورد نظر (ایران‌نژاد پاریزی، ۱۳۷۰: ۱۲۲).

۳. الگوی برنامه‌ریزی

الگوی برنامه‌ریزی به مجموعه‌ای از روش‌ها و فرآیندها اشاره دارد که برای تعیین اهداف، استراتژی‌ها و اقدامات لازم برای دستیابی به این اهداف در یک دوره زمانی مشخص استفاده می‌شود. این الگوها می‌توانند در سطوح مختلفی از برنامه‌ریزی، از جمله برنامه‌ریزی راهبردی و برنامه‌ریزی عملیاتی، به کار گرفته شوند. الگوی برنامه‌ریزی جنگ احد به استراتژی‌ها و تاکتیک‌هایی اشاره دارد که پیامبر اسلام ﷺ و یارانش در نبرد احد به کار گرفتند.

۴. برنامه‌ریزی در قرآن

برنامه‌ریزی در قرآن کریم به عنوان یکی از اصول مهم مدیریت و دستیابی به اهداف مورد تأکید قرار گرفته است. قرآن کریم بر اهمیت تعیین هدف و برنامه‌ریزی برای آینده تأکید دارد، همان‌طور که در داستان حضرت یوسف* برنامه‌ریزی دقیق برای مدیریت منابع در دوران خشک‌سالی نشان داده شده است (یوسف: ۴۷-۴۹). همچنین، قرآن به استفاده بهینه از منابع و جلوگیری از اسراف توصیه می‌کند (اسراء: ۲۶-۲۷) و مشورت با دیگران و استفاده از نظرات جمعی در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری را مورد تأکید قرار می‌دهد (آل عمران: ۱۵۹). علاوه بر این، قرآن کریم به پیش‌بینی مشکلات و آمادگی برای مواجهه با آنها تأکید دارد که این اصل در برنامه‌ریزی استراتژیک و مدیریت بحران بسیار کاربردی است (توبه: ۴۱).

۵. آیات جنگ احد

جنگ تاریخی احد در اواخر سال سوم هجری رخ داد و شکست سختی برای مسلمانان به همراه داشت. قرآن کریم در چندین سوره به این نبرد اشاره کرده است. عمده این آیات در سوره آل عمران آمده است (آیات ۱۲۱ تا ۱۳۰، ۱۳۹ تا ۱۷۲، و ۱۷۶ تا ۱۷۹). علاوه بر این، آیات مرتبطی در سوره های انفال (آیه ۳۶)، نحل (آیات ۱۲۶-۱۲۷) و نور (آیه ۶۲) نیز ذکر شده اند. این آیات به بررسی ابعاد مختلف نبرد پرداخته و نکات مدیریتی مهمی را برای مسلمانان بیان می کنند.

روش تحقیق

در این پژوهش، برای تحلیل الگوی برنامه ریزی جنگ احد از منظر قرآن و ارائه تحلیل مدیریتی آن، از یک روش تلفیقی شامل روش های اکتشافی، فراترکیب و استنتاجی استفاده شده است. این روش ها به محققان امکان می دهند تا با ترکیب سه رویکرد مختلف، به تفسیر عمیق تری از پدیده های پیچیده بپردازند. ابتدا با روش اکتشافی، الگوها و مفاهیم جدید کشف می شوند، سپس با فراترکیب، نتایج مطالعات کیفی یکپارچه می گردند و در نهایت با روش استنتاجی، داده ها از طریق پرسش و پاسخ های دقیق تحلیل می شوند. این رویکرد به تحلیل و تفسیر متون قرآنی و استخراج الگوهای مدیریتی کمک می کند. (حکیمی، ۱۴۰۲: ۷۵).

شکل زیر نشان دهنده گام هایی است که در پیاده سازی روش مذکور پیموده شد تا استراتژی برنامه ریزی در جنگ احد بر اساس آیات قرآن کریم، کشف، استخراج و تبیین گردد.

جدول شماره (۱)

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

برنامه‌ریزی از وظایف بسیار مهم مدیران است و با سایر وظایف آن‌ها نیز ارتباط دارد. اگر نگرش مبتنی بر برنامه‌ریزی به سراسر زندگی افراد تسری یابد، نوعی تعهد به عمل بر مبنای تعقل و تفکر آینده‌نگر، و عزم راسخ بر استمرار آن، برایشان ایجاد می‌شود. برنامه‌ریزی مستلزم طی مراحل متعددی است که در کتاب «مبانی سازمان و مدیریت» (رضائیان، ۱۳۹۶: ۲۱۹)، از شناسایی مقتضیات موجود تا پیگیری پیشرفت کار در ۱۲ مرحله مطرح شده است.

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد در آیات جنگ احد، دستورات و آموزه‌های فراوانی در خصوص برنامه‌ریزی وجود داشته که علاوه بر تأمین و ارضای نیازهای مادی و رفاهی این جهانی، تعالی بخشی ابعاد روحانی انسان و نیازهای واقعی و عزت و کرامت انسانی را نیز به همراه خواهد داشت که این یافته‌ها در چهار محور: ۱. تعیین اهداف؛ ۲. کسب اطلاعات کامل برای تحقق اهداف؛ ۳. تصمیم‌گیری و حل مسئله؛ ۴. پیگیری پیشرفت کار، بررسی و تحلیل خواهد شد.

۱. تعیین اهداف

وضوح اهداف سازمان، راهنمای خوبی برای برنامه‌ریزی است (رضائیان، ۱۳۹۶: ۲۲۰). اگر مقصد هر فردی معلوم شود یعنی معلوم شود که او قصد دارد و می‌خواهد به کجا برسد، جهت برنامه‌ها، نحوه چینش برنامه‌ها (نظم برنامه‌ها)، نوع آن‌ها و زمان لازم برای هر برنامه‌ای مشخص می‌شود. اگر مقصد افراد به صورت واضح و مرحله به مرحله برایشان مشخص شد، در طول زمان افراد، دیگر بی‌انگیزه نمی‌شوند و نیروی محرکه آن‌ها برای رسیدن به مقصد همواره فعال خواهد بود ولی اگر مقصد مبهم باشد و فرد هیچ تصویر روشنی از آن نداشته باشد بعد از مدتی سرد شده و یا کلاً برنامه‌ها و مقاصدش را به فراموشی می‌سپارد. نکته بسیار مهم این است که خداوند در قرآن تمام مقاصد انسان را واضح و بدون هیچ ابهامی بیان کرده است (سایت رهبر نوجوان، ۱۴۰۲، https://rahbarenojavan.ir/barname_rizi_towhidi).

با بررسی آیا جنگ احد، به دو دسته از اهداف کوتاه مدت و بلند مدت می‌توان اشاره کرد. در جدول شماره ۲ به دو دسته اهداف اشاره شده است.

جدول شماره (۲)

اهداف جنگ احد در قرآن			
ردیف	نوع هدف	آیه قرآن	توضیح مدیریتی
اهداف کوتاه مدت	صحنهٔ احد شکست مصیبت بار و پیروزی پایدار بود، شکست در میدان جنگ و در برابر دشمن مشخص، پیروزی برای شناخت اجتماع خود و اندیشه و نفسیات و درجات ایمان و نفاق و گرایش‌ها (طالقانی، ۱۳۶۲: ۴۱۶/۳).	وَلْيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا (آل عمران: ۱۴۰)	این آیه را می‌توان به عنوان یک اصل مدیریتی برای ارزیابی و شناسایی وفاداری و تعهد کارکنان در سازمان‌ها بکار برد. مدیران می‌توانند از روش‌ها و آزمون‌های مختلف برای ارزیابی عملکرد و تعهد واقعی کارکنان استفاده کنند تا آن‌هایی را که واقعاً به اهداف سازمان وفادار و متعهد هستند، شناسایی کنند. این فرآیند می‌تواند شامل ارزیابی‌های دوره‌ای، پروژه‌های گروهی، و بررسی عملکرد فردی باشد.
	بدانید این آئین پاک را ارزان بدست نیاورده اید تا در آینده ارزان از دست بدهید، ملتی که قربانی در راه اهداف مقدس خود ندهد همیشه آنها را کوچک می‌شمرد اما به هنگامی که قربانی داد هم خود او، و هم نسل‌های آینده او، بدیده عظمت به آن می‌نگرند (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۰۸/۳).	وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ (آل عمران: ۱۴۰)	این آیه را می‌توان به عنوان یک اصل برای شناسایی و انتخاب افراد کلیدی و برجسته در سازمان‌ها بکار برد. مدیران می‌توانند از این مفهوم استفاده کنند تا افرادی را که دارای ویژگی‌های برجسته‌ای همچون تعهد، فداکاری و قابلیت‌های خاص هستند، شناسایی و در موقعیت‌های مهم و کلیدی قرار دهند. این فرآیند می‌تواند شامل انتخاب رهبران تیم‌ها، مدیران پروژه‌ها و افراد دارای پتانسیل بالا برای نقش‌های مدیریتی باشد.

اهداف جنگ احد در قرآن			
ردیف	نوع هدف	آیه قرآن	توضیح مدیریتی
	کامل و خالص کردن قلوب مؤمنان و رساندن آنان به مقام اخلاص (جوادی‌آملی، ۱۳۸۸: ۶۲۱/۱۵).	وَلِيْمَمَّخَّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا (آل عمران: ۱۴۱)	سازمان‌ها نیز نیازمند پالایش و بهبود مستمر هستند. این پالایش می‌تواند شامل به‌روزرسانی فرآیندها، بهینه‌سازی منابع و حذف عناصر ناکارآمد باشد.
	اگر [گاهی] دولت و اقبال دنیا به ضرر مؤمنان است، این به منظور تطهیر آنان و متمایز ساختن آنها از غیر مؤمنان و جز این از آنچه به صلاح آنهاست می‌باشد و اگر دولت و اقبال دنیا به ضرر کافران باشد، برای هلاک نمودن آنها و محو آثارشان است (طبرسی، ۱۳۷۷: ۴۹۲/۱).	وَيَمَحِّقُ الْكَافِرِينَ (آل عمران: ۱۴۱)	در مدیریت، حذف عناصر ناکارآمد و مضر می‌تواند به بهبود عملکرد و افزایش بهره‌وری سازمان کمک کند. این فرآیند می‌تواند شامل اخراج کارکنان ناکارآمد، به‌روزرسانی فرآیندها و حذف موانع باشد.
اهداف بلند مدت	خدا باوری و توحیدمحوری بجای مادی‌گرایی و سودمحوری (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۴: ۵۶ - رشیدرضا، ۱۴۱۴: ۴: ۱۹۷ - فضل‌الله، ۱۴۱۹: ۶: ۳۳۵)	وَلَيْنُ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَيْنُ مُمْتٌ أَوْ قُتِلْتُمْ لِإِلَى اللَّهِ تُخْشَرُونَ (آل عمران: ۱۵۸)	رهبران سازمانی می‌توانند با نشان دادن فداکاری و تعهد خود، الهام‌بخش کارکنان باشند و آنها را به تلاش بیشتر و تعهد به اهداف سازمان تشویق کنند. فداکاری و تعهد کارکنان می‌تواند به تقویت روحیه تیمی و همکاری در سازمان منجر شود. این همکاری می‌تواند به بهبود عملکرد و افزایش بهره‌وری سازمان کمک کند.

کوتاه مدت

طبق آیات قرآن، جنگ احد اهداف کوتاه مدت متعددی را دنبال می کرد. یکی از این اهداف، آزمون مؤمنان ثابت قدم از منافقان مدعی اسلام بود. این نبرد فرصتی فراهم کرد تا مؤمنان واقعی از کسانی که تنها به ظاهر ایمان آورده بودند، تمیز داده شوند. در این راستا، خداوند می خواست تا مؤمنان واقعی را بشناسد و آنان را از دیگران متمایز کند: «وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» (آل عمران: ۱۴۰). این آزمون نه تنها به شناخت مؤمنان واقعی کمک کرد، بلکه به تقویت ایمان و استواری آنان نیز منجر شد. هدف دیگر جنگ احد، گزینش عده ای از مؤمنان برای رسیدن به مقام شاهد و شهادت بود. این نبرد فرصتی بود تا برخی از مؤمنان با فداکاری و ایثار در راه خدا، به مقام والای گواه و الگو نائل آیند: «وَيَخِذْ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ» (آل عمران: ۱۴۰). همچنین، این جنگ به کامل و خالص کردن قلوب مؤمنان و رساندن آنان به مقام اخلاص کمک کرد: «وَلِيُمَخِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» (آل عمران: ۱۴۱). در نهایت، یکی از اهداف مهم این نبرد، نابود کردن کافران و تضعیف قدرت آنان بود: «وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ» (آل عمران: ۱۴۱). این اهداف کوتاه مدت، نقش مهمی در تقویت جامعه اسلامی و پیشبرد اهداف بلندمدت اسلام داشتند (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۶۲۱).

بلند مدت

آیات «وَلْيُنْزِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ تُتِمُّ لِمَغْفِرَةٍ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةً خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ - وَلْيُنْزِلْ أَوْ تُتِمُّ لِيَلَى اللَّهُ تَحْشُرُونَ» (آل عمران: ۱۵۷ و ۱۵۸) که مسائل نبرد احد را مطرح می کند؛ با دو قید «فِي سَبِيلِ اللَّهِ - لِيَلَى اللَّهُ» و «مِمَّا يَجْمَعُونَ» دو گروه از انسان ها با دو نوع حیات و زندگی را ترسیم می کند؛ گروهی که مال و ملحقات آن مهم ترین هدف در زندگی دنیای آنان است و با جمع آوری پول و کالا، آرزوها و بهره خود از زندگی را تحقق می بخشند «مِمَّا يَجْمَعُونَ» (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۵۶/۴) و گروهی که با جهان بینی توحیدی و گام نهادن در مسیر رضایت خداوند، رحمت و مغفرت الهی را به خود جلب کرده و در این مسیر جان خود را نیز تقدیم می کنند «فِي سَبِيلِ اللَّهِ». و مرگ فی سبیل الله مرگ در هر یک از اعمالی است که انسان برای خدا انجام می دهد، یعنی راه صلاح و خیری که خداوند انسان را به آن هدایت کرده و از آن راضی است (رشیدرضا، ۱۴۱۴: ۱۹۷/۴). در قیاس این دو نوع زندگی، برتری و بهتری نوع دوم (حیات و ممات در راه خدا) از زندگی

کفر و نفاق آلود و دل‌بستگی به زرق و برق دنیا به صورت (... خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ) ذکر و تعیین شده است. زندگی خدامحورانه و ایمان پایه؛ عدم احسان خسران در مقابل مرگ، کسب سعادت ابدی و لذت بدون درد و آلام را به صاحب خود هدیه می‌کند؛ مؤمنانی که عمر خود را در خط اطاعت خدا و جهاد در راه او می‌گذرانند و در راه خدا کشته می‌شوند یا در راه طاعت او می‌میرند، در مقابل مرگ احساس خسران نمی‌کنند، بلکه چشم به راه بالاترین سود هستند؛ زیرا ایمان، احساسات ایمانی را تسلیم می‌کند تا به آنچه خداوند از بخشش و رحمت دارد چشم‌انتظار باشد، زیرا ایمان تنها راه آرامش و سعادت ابدی است که در برابر آن، همه امیال، امتیازات، شهوات، و مال به حداقل می‌رسد، زیرا رغبات دنیا، شهوات و اموالش همگی سعادت زودگذری است که عاری از درد نیست، در حالی که آخرت در سعادت خود نشان‌دهنده ابدیت و لذتی است که درد دور و نزدیک آن را خدشه دار نمی‌کند. با توجه به این امر، مؤمنان باید با اراده‌ای متهورانه و قوی به دور از هرگونه منفی‌بافی عاطفی، با خطرات جهاد مقابله کنند تا مورد رحمت و مغفرت خداوند قرار گیرند (فضل الله، ۱۴۱۹: ۶/۳۳۵).

غزوه احد، میدان رویارویی دو گروه با اهداف مختلف است: ۱. مشرکان؛ هدفشان، شخصی و از روی تعصبات و انتقام‌جویی و ارضای شهوات و تمایلات نفسانی و یک جنگ تهاجمی و عدوانی بود. ۲. مسلمین؛ هدفشان، دفاع از ایمان و عقیده خود و محافظت از آزادی انتشار آن بوده است. مسلمانان با آمدن اسلام، وحدت عقیده پیدا کرده و قدرت پراکنده آن‌ها به یک سیستم منظم و محکم تبدیل گشت و همچون ارتشی یکپارچه در کنار رهبری واحد، برای تحقق هدف واحد تلاش نمودند (باشمیل، ۱۴۰۶: ۹ و ۱۰).

در قرآن کریم، محور تعیین اهداف در برنامه‌ریزی، توحید و خداپاوری است که خطوط اصلی عملکرد و وظایف انسان را مشخص می‌کند. توحید قرآنی، تنها نگرش بی‌تفاوت و غیر مسئول نیست؛ شناختی متعهد و بینشی فعال و سازنده است. طرز فکری است که در بنای جامعه و اداره آن، و ترسیم خط سیر آن (استراتژی)، و تعیین هدف آن، و تأمین عناصر حفظ و ادامه آن، دارای تأثیر اساسی و تعیین‌کننده است و اصطلاحاً توحید از ارکان «ایدئولوژی» اسلام و یک شناخت علم‌زا و زندگی‌ساز نیز هست یعنی عقیدتی است که بنای زندگی اجتماعی و فردی انسان‌ها باید بر پایه آن نهاده شود (خامنه‌ای، ۱۳۹۹: ۲۷۰ و ۲۹۵). از دیدگاه «جهانبینی توحیدی» مجموع عالم یک واحد بیش نیست با ارتباط تشکیلاتی منسجم و تحت حاکمیت «الله» که خدا را به صورت یک فرمانده و مدیرکل و برنامه‌ریز در عالم هستی می‌بینیم (فاطر: ۱) که مسلمانان باید خودشان را با نظام کل عالم

تطبیق بدهند (مکارم‌شیرازی، ۱۳۸۹: ۱۶). در برنامه‌ریزی توحیدی، اهداف زندگی باید بر پایه‌ی توجه به ارضای نیازهای حقیقی و اصیل وجود انسان تعیین شده باشد. در واقع باید نگاهی فراتر از این دنیا داشت؛ باید هدف والای خلقت و زندگی جاودان آخرت را در برنامه‌ریزی‌های زندگی در نظر داشت. روشن است که آخرت‌گرایی نفی دنیا نیست؛ بلکه امکانات دنیوی را در راستای اهداف اخروی قرار دادن است.

برنامه‌ریزی خداپاوارانه در برنامه‌ریزی به معنای استفاده از اصول و ارزش‌های دینی و معنوی در فرآیند برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری است. برنامه‌ریزی توحیدی و مادی دو رویکرد متفاوت به مدیریت هستند که بر اساس جهان‌بینی‌های مختلف شکل گرفته‌اند و از جهات مختلف، تفاوت‌هایی باهم دارند. از جمله تفاوت‌ها آن است که در مدیریت با بینش توحیدی، انسان دارای ارزش بوده و قابل تکریم است اما در مدیریت مادگرایی، انسان تنها یک ابزار و وسیله برای رسیدن به سود بیشتر است. آیت‌الله مصباح یزدی در تفاوت این دو دیدگاه فرمودند: کسی که تحت تأثیر تفکر الهی است، نمی‌تواند دیدگاه مادی را در مورد سایر انسان‌ها بپذیرد. سایر انسان‌ها از دیدگاه یک مدیر مادی موجوداتی باربر، مزاحم و رقیب به حساب می‌آیند که از عمق جان نسبت به آن‌ها احساس بی‌مهری می‌کند. لبخندها، ابراز صمیمیت‌ها و دلسوزی‌ها فقط ظاهری و ابزار کار است، وگرنه در این نظام، عاطفه، وفا، صمیمیت و صداقت معنای عمیقی ندارد و این معنا را می‌توان از مقایسه‌ای کوتاه و سطحی بین اینار و ترجیح دیگران در نظام اسلامی با اتلاف مال، اسراف و به دریا ریختن گندم برای ایجاد تعادل بین عرضه و تقاضا در بازار غیر مسلمان‌ها، در حالی که میلیون‌ها انسان در جهان از گرسنگی رنج می‌برند، استنباط کرد (مصباح یزدی، ۱۳۹۴: ۲۵۳).

۱. کسب اطلاعات کامل

آگاهی از مسائل و مشکلات و شناسایی فرصت‌های موجود، از اقدامات لازم و اولی در برنامه‌ریزی است؛ چرا که تعیین «اهداف واقع بینانه» به میزان شناخت و آگاهی از وضع موجود و وضع مطلوب بستگی دارد.

برای هر «مدیر» یا «فرمانده» به طور کلی باید اطلاعات دقیق و صریح با یک کادر اطلاعاتی هوشیار و منطبق بر ملاک‌های صحیح اخلاقی و انسانی برای آگاه بودن از مسائلی که در «داخل» و

«خارج» آن تشکیلات سازمان زیر نظر او است و مدیران و فرماندهان در محاسبات خود به آن نیاز دارند، و وجود داشته باشد؛ آن هم با اعداد و ارقام دقیق (مکارم‌شیرازی، ۱۳۸۹: ۹۶).

در قرآن کریم، مفهوم اقدام بر اساس آگاهی به عنوان یکی از اصول مهم زندگی انسان مطرح شده است. قرآن به انسان‌ها توصیه می‌کند که در تمامی امور خود با آگاهی و بصیرت عمل کنند. به چند نمونه از این آیات اشاره می‌گردد: «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (زمر: ۹)»، «يُوفِعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ (مجادله: ۱۱)»، «وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (طه: ۱۱۴)»، «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا (اسراء: ۳۶)» این آیات نشان‌دهنده اهمیت علم و آگاهی و اطلاعات کافی و درست در زندگی انسان‌ها از دیدگاه قرآن است.

در مجموع آیات جنگ «احد»، کلمه «علم» و مشتقات آن، ده بار و کلمه «خبیر»، دو بار و کلمه «بصیر»، دو بار تکرار شده است که این خود حاکی از اهمیت دانایی و اطلاعات در جنگ احد هست (آل‌عمران: ۱۲۱، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۶، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۶، ۱۶۷ و ۱۸۰).

کسب اطلاع و آگاهی در آیات جنگ احد در ابعاد مختلفی مطرح شده است که در جدول شماره ۳ نمایه شده است.

جدول شماره (۳)

انواع آگاهی در آیات جنگ احد			
ردیف	آیه	ترجمه آزاد آیه	مضامین پایه
۱	آیات ۱۲۱ تا ۱۲۹ سوره آل‌عمران	خداوند به مسلمانان یادآوری می‌کند که نصرت الهی همیشه همراه آنان است، به شرطی که صبر و تقوا پیشه کنند.	آگاهی از نصرت الهی آگاهی از اهمیت صبر و پرهیزگاری و اعتماد به نصرت الهی
۲	آیه ۱۵۲ سوره آل‌عمران	خداوند به مسلمانان یادآوری می‌کند که شکست آنان در جنگ احد به دلیل عدم پیروی از دستورات پیامبر و ترک مواضع خود بود.	آگاهی از حیاتی بودن پیروی از دستورات الهی و پیامبر در تصمیم‌گیری‌های مهم
۳	آیات ۱۵۳ تا ۱۵۵ سوره آل‌عمران	خداوند به مسلمانان یادآوری می‌کند که نافرمانی و ترک مواضع خود باعث شکست و تلفات سنگین شد.	آگاهی از عواقب نافرمانی

انواع آگاهی در آیات جنگ احد			
ردیف	آیه	ترجمه آزاد آیه	مضامین پایه
۴	آیه ۱۲۱ سوره آل عمران	خداوند به پیامبر اسلام ﷺ دستور می‌دهد که مؤمنان را برای جنگ آماده کند و آن‌ها را در مواضع خود قرار دهد.	آگاهی از نقشه‌ها و تاکتیک‌های دشمن
۵	آیه ۱۲۱ سوره آل عمران	به دو گروه از مسلمانان اشاره می‌شود که در تصمیم‌گیری برای شرکت در جنگ دچار تردید شدند	آگاهی از نقش توکل در بحران‌ها و تصمیم‌گیری‌ها
۶	آیه ۱۲۶ سوره آل عمران	خداوند به مسلمانان یادآوری می‌کند که پیروزی تنها از جانب خداوند توانا و حکیم است و باید دل‌های خود را با یاد خدا آرام کنند و از تفرقه و اختلاف پرهیز کنند.	آگاهی و بصیرت در مواجهه با چالش‌ها و حفظ اتحاد و انسجام در میان مسلمانان

قرآن کریم، در کسب اطلاعات، معیارهایی همچون: صداقت، واقعی بودن و واقع گویی (یوسف: ۱۱۱)، درستی تفسیر اطلاعات و حقیقت‌گویی (آل عمران: ۷۱ و ۶۲، فرقان: ۳۳)، موثق و مستند بودن اطلاعات (حجرات: ۶)، مفید بودن اطلاعات (یوسف: ۳)، توجه به منابع اطلاعات، ضرورت تحقیق و عدم اعتماد به اخبار فاسقان (حجرات: ۶)، را مورد تأکید قرار داده است.

۲. تصمیم‌گیری و حل مسئله

خیر و سعادت و حتی بقای هر سازمان به طور کامل در گروی چگونگی فرایندهای تصمیم‌گیری در آن سازمان است (اسمیت، ۱۳۸۰: ۹). در اصطلاح تخصصی، تصمیم‌گیری جوهره مدیریت و آینه تمام نمای توانایی‌ها و قابلیت‌های مدیر معرفی شده است. سایمون در ساده‌ترین و کوتاه‌ترین تعریف، تصمیم‌گیری را با اراده کردن مترادف می‌داند (سایمون، ۱۹۶۰: ۱۳۴). دفت تصمیم‌گیری را به صورت «فرایند شناسایی و حل مسائل» تعریف می‌کند (دفت، ۱۳۹۰: ۴۲۵). همچنین تصمیم‌گیری انتخاب راه حلی از میان دیگر راه‌ها نیز معنی شده است (الوانی، ۱۳۸۵: ۱۹۹). پس از مرحله کسب اطلاعات کافی و درست در زمینه اهداف مقصوده، مسئله‌ی تصمیم‌گیری چه در امور شخصی و چه غیر شخصی (جامعه) از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این اهمیت زمانی

بروز می‌یابد که شخص تصمیم‌گیرنده در جایگاه یک مدیر قرار داشته باشد. در این موقعیت است که نقش تصمیم‌گیری در نتایج امور نمایان خواهد شد. اهمیت این مسئله به قدری است که در قرآن کریم سوره‌ای جداگانه به نام «شوری» وجود دارد و مشورت در آن از مهم‌ترین مسائل شمرده و در کنار استجابت دعا و نماز و انفاق مطرح شده است. خداوند می‌فرماید: «وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ... وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ...» (شورا: ۳۷ و ۳۸) در این آیه سخن از بهترین انسان‌ها به میان آمده است و صفات آنان را بر می‌شمارد که یکی از این صفات مشورت است. از جلوه‌های تصمیم‌گیری در جنگ احد در قرآن، تصمیم‌گیری مشورتی و مشارکتی است که نظریه پردازان مدیریت مانند «میلر»، «لیکرت»، «هرسی»، «بلانچارد»، «تانبوم» و «اسمیت» مدافعی قوی برای این نوع مشارکت به‌شمار می‌روند. آیه ۱۵۹ سوره آل عمران: «... وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»، به تصمیم‌گیری پیامبر ﷺ در جنگ احد اشاره دارد که چهارچوب تصمیم‌گیری را با چند ویژگی بیان کرده که در ادامه ذکر شده است:

یک. مشورت

مشورت‌محوری یکی از اصول کلیدی در رهبری و هدایت اسلامی است که در آیات مربوط به جنگ احد به وضوح به چشم می‌خورد. آیه ۱۵۹ سوره آل عمران به اهمیت مشورت در تصمیم‌گیری‌های پیامبر اسلام ﷺ اشاره می‌کند: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ». مشورت با مؤمنان و همفکری با آنان، نه تنها نشانه‌ای از رحمت و مهربانی است، بلکه یک اصل مدیریتی مهم در رهبری اسلامی است. در جنگ احد، پیامبر ﷺ با استفاده از مشورت، توانست استراتژی‌های مناسبی برای مقابله با دشمن تدوین کند. این مشورت‌ها به او کمک کرد تا نقاط ضعف و قوت نیروهای خود را بشناسد و تصمیمات مناسبی برای دفاع و حمله اتخاذ کند. مشورت به عنوان یک اصل مدیریتی، نه تنها در تصمیم‌گیری‌ها بلکه در تقویت روحیه تیمی و افزایش همبستگی نیز نقش مهمی دارد.

به طور کلی، مشورت‌محوری در آیات جنگ احد، نمایانگر رویکردی حکیمانه و انسانی در رهبری اسلامی است که به تقویت روحیه تیمی، افزایش اعتماد و همبستگی، و اتخاذ تصمیمات بهتر کمک می‌کند. این اصول می‌توانند به مدیران معاصر نیز در هدایت سازمان‌ها و تیم‌های خود به سوی موفقیت و پیشرفت کمک کنند. دستور «و شاورهم فی الأمر»^۱، بخاطر آن است که پیامبر ص قبل از آغاز جنگ "احد" در چگونگی مواجهه با دشمن با یاران خود مشورت کرد و نظر اکثریت بر این شد که اردوگاه، دامنه احد باشد و دیدیم که این نظر، محصول رضایت بخشی نداشت. در اینجا این فکر به نظر بسیاری می‌رسید که در آینده پیامبر ص نباید با کسی مشورت کند. قرآن به این طرز تفکر پاسخ می‌گوید و دستور می‌دهد که باز هم با آنها مشورت کن هر چند نتیجه مشورت در پاره‌ای از موارد، سودمند نباشد زیرا از نظر کلی که بررسی کنیم منافع آن رویهمرفته بمراتب بیش از زیانهای آن است و اثری که در آن برای پرورش فرد و اجتماع و بالا بردن شخصیت آنها وجود دارد از همه اینها بالاتر است (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۱: ۳، ص ۱۴۲).

دو. قاطعیت

قاطعیت در رهبری و مدیریت از ویژگی‌های کلیدی برای موفقیت و دستیابی به اهداف سازمان است. مدیران باید تصمیم‌گیری سریع و مؤثر، پایبندی به تصمیمات، شفافیت در ابلاغ دستورات، ایستادگی در برابر فشارها و ارتباطات مؤثر داشته باشند (مکارم‌شیرازی، ۱۳۸۹: ۱۴۶). در غیر این صورت هرج و مرج پدید خواهد آمد، زیرا اگر اجرای يك برنامه به‌وسیله رهبران متعدد، بدون الهام گرفتن از يك سرپرست صورت گیرد، قطعاً مواجه با اختلاف و شکست خواهد شد و به همین جهت در دنیای امروز نیز مشورت را به‌صورت دست جمعی انجام می‌دهند، اما اجرای آن را به دست دولت‌هایی می‌سپارند که تشکیلات آنها زیر نظر يك نفر اداره می‌شود (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۴۸/۳).

برای جنگ احد، پیامبر ﷺ از اصحاب خویش مشورت خواست و هر کدام نظری دادند. عده‌ای گفتند داخل شهر مدینه می‌جنگیم و از برج و باروی شهر استفاده می‌کنیم. عده‌ای دیگر گفتند: بهتر است در بیرون از شهر با مشرکان روبرو شویم. در نهایت پس از بحث فراوان، پیامبر ﷺ تصمیم به خروج از شهر گرفت و به آن‌ها بشارت نصرت و پیروزی داد (واقعی، ۱۴۰۹: ۲۰۹/۱-۲۱۳). و فرمود: «انظروا ما امرتکم به، فاتبعوه، امضوا علی اسم الله فلكم النصر ما صبرتم؛ (همان: ۲۱۴) گوش فرا دهید به آن چه که به شما دستور می‌دهم، تبعیت کنید، در صورتی که صبر و شکیبایی پیشه کنید، پیروزی از آن شماست.»

سه. انکال و حفظ جهت

موضوع مهم دیگر اینکه جمله فوق، می‌گوید: بهنگام تصمیم‌نهایی باید توکل بر خدا داشته باشید یعنی در عین فراهم نمودن اسباب و وسائل عادی، استمداد از قدرت بی‌پایان پروردگار را فراموش مکن. البته معنای توکل این نیست که انسان از وسائل و اسباب پیروزی که خداوند در جهان ماده در اختیار او گذاشته است: بلکه منظور این است که انسان در چهار دیوار عالم ماده، و محدوده قدرت و توانایی خود محاصره نگردد و چشم خود را به حمایت و لطف پروردگار بدوزد، این توجه مخصوص، آرامش و اطمینان و نیروی فوق العاده روحی و معنوی به انسان می‌بخشد که در مواجهه با مشکلات اثر عظیمی خواهد داشت همان‌گونه که در آیات ۱۶۰ آل عمران می‌خوانیم: «إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَ إِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ» (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۵۰/۳). به عبارت دیگر از مسائلی که باید در مدیریت‌ها به خوبی رعایت شود، حفظ جهت و برنامه‌ی کلی و عدم انحراف از آن است و چون جهت اصلی در مدیریت اسلامی، توحید، است از شروع تا پایان، یکنواختی جهت و روند کار باید رعایت شود و توکل، انسان موحد را در جهت توحید پایدار نگه می‌دارد.

چهار. مسئولیت‌پذیری

پیغمبر ﷺ در حالی که همه نتایج جنگ را پیش چشم مجسم می‌داشت، اصل شوری را رعایت و مفاد آن را اجراء فرمود، تا گروه مسلمانان با نتایج مسئولیت اجتماعی رویاروی گردند و بیاموزند که چگونه باید عواقب رأی شوری و عمل بدان را تحمل کنند. چرا که این کار از دیدگاه او و از دیدگاه برنامه اسلامی که او آن را اجراء و تنفیذ می‌فرمود، مهم‌تر از پرهیز از زیان‌های بزرگ و خسارت‌های فراوان، و مهم‌تر از باز داشتن مسلمانان از ابتلاء به چنان تجربه تلخ و آزمون سخت بود. زیرا که بازداشتن گروه مسلمانان از آزمایش‌ها و آزمون‌ها، یعنی محروم کردن آنان از آگاهی و آموزش و پرورش و بینش و دانش!... اقدام عملی به مبادی و اصول نظری، در عملکرد رسول خدا نیز پیدا است، بدانگاه که بعد از تصمیم بر رأی معین، دیگر نپذیرفت که دوباره به مشورت و رایزنی بنشیند. و این کار را دو دلی و تردید دانست. این هم بدان سبب بود که خود اصل شوری مصون و محفوظ بماند و دستخوش دودلی و تردید همیشگی و سستی اراده نگردد. با توجه بدین امر، سخن تربیتی خود را فرمود که از او روایت است: «مَا كَانَ لِتَبِيِّ أَنْ يَضَعَ لَأُمَّتِهِ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ لَهُ» هیچ پیغمبری را نسزد هنگامی که زره خود را پوشید آن را از تن بدر آورد تا خدا برای او چه پیش آورد. آنگاه آخرین

رهنمود الهی به میان می‌آید که می‌فرماید: «فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ...» و هنگامی (پس از شور و تبادل آراء) تصمیم به انجام کاری گرفتی قاطعانه دست به کار شو و بر خدا توکل کن. بدین منوال در برنامه اسلامی، ارشاد و توجیه با اجراء و تنفیذ، مطابقت و همخوانی می‌نماید و گفتار با کردار همراه می‌گردد (سید قطب، ۱۳۸۷: ۸۰۲/۱ و ۸۰۳).

پنج. تدبیر و عاقبت‌اندیشی

راز موفقیت سازمان‌ها در بررسی دقیق پیامدها و جوانب طرح‌ها و برنامه‌ها نهفته است. تصمیم‌گیری درست و استفاده بهینه از منابع مستلزم توجه به اثرات احتمالی اقدامات است. مدیریت نابخردانه با تصمیم‌گیری‌های سریع و بدون پیش‌بینی، نیروی زیادی را صرف جبران پیامدها می‌کند، در حالی که مدیریت بی‌تدبیر ابتدا عمل کرده و سپس برای رفع نتایج اقدامات ناپخته تلاش می‌کند. امام علی^ع در عهدنامه مالک اشتر بر انتخاب کارگزاران با تجربه و دوراندیش تأکید می‌کند (آمدی، ۱۴۱۰، ص ۱۰۵).. در اسلام، دوراندیشی و عاقبت‌نگری از اهمیت بسیاری برخوردار است. از منظر قرآن (آل عمران: ۱۵۹)، وصول به تصمیمات مؤثر شامل مراحل مشاوره، تصمیم‌گیری و توکل است؛ مشاوره برای درک دقیق مسئله، تصمیم‌گیری برای انتخاب بهترین راه‌حل، و توکل برای اجرای تصمیمات با اراده قوی و حمایت‌های مادی و معنوی. (رحمتی، ۱۴۰۰، شماره ۳/۳).

۳. پیگیری پیشرفت کار

در قرآن کریم و آموزه‌های اسلامی، پیگیری و به پایان رساندن امور به عنوان یکی از اصول مهم اخلاقی و دینی تأکید شده است. در آیات مختلف قرآن، به اهمیت استقامت و پایداری در انجام کارها اشاره شده است. به عنوان مثال، در آیه ۲۰۰ سوره آل عمران آمده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» این آیه به مؤمنان توصیه می‌کند که صبر و استقامت داشته باشند و در انجام وظایف خود پایداری کنند تا به موفقیت دست یابند. همچنین، در آموزه‌های اسلامی، پیگیری نکردن کارها و رها کردن آن‌ها در نیمه راه به عنوان یک آفت بزرگ معرفی شده است. این تأکیدات نشان می‌دهد که در فرهنگ اسلامی، پیگیری و به پایان رساندن امور نه تنها یک وظیفه دینی بلکه یک اصل اخلاقی و اجتماعی مهم است که به موفقیت و پیشرفت فردی و جمعی کمک می‌کند.

در جنگ احد، یکی از مهم‌ترین دلایل شکست مسلمانان، پیگیری نکردن و رها کردن موقعیت‌های استراتژیک بود. در ابتدا، مسلمانان به پیروزی دست یافتند و دشمن را عقب راندند. پیامبر اکرم ﷺ گروهی از تیراندازان را در تنگه‌ای استراتژیک به نام تنگه عینین مستقر کرد و به آن‌ها دستور داد که تحت هیچ شرایطی این موقعیت را ترک نکنند (واقعی، ۲۲۹/۱). اما پس از پیروزی اولیه، برخی از تیراندازان به طمع جمع‌آوری غنائم، موقعیت خود را ترک کردند. این اقدام باعث شد که نیروهای دشمن از پشت سر به مسلمانان حمله کنند و آن‌ها را غافلگیر کنند. این غفلت و سستی، منجر به شکست مسلمانان در این جنگ شد.

آیه ۱۲۱ سوره آل عمران «وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» که گوشه‌ای از جنگ احد را به تصویر کشیده، جمله‌ی «تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ» به پیگیری، همگامی و پیشتازی در حرکت به سوی اهداف، توسط رسول خدا و جمله‌ی «وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» به پیگیری، همراهی، حاضر و ناظر بودن خدای تعالی اشاره دارد. در اینجا اشاره به بیرون آمدن سحرگاهان پیغمبر از خانه عایشه است که بعد از مشورت درباره‌ی کارزار و اتخاذ تصمیم بر بیرون رفتن از مدینه برای رویارویی با مشرکان در بیرون مدینه، زره خود را پوشیده بود... همچنین اشاره به چیزهایی دارد که این تصمیم به دنبال داشت، از قبیل: سر و سامان بخشیدن رسول خدا به صف‌ها، و دستور دادن او به تیراندازان، اینکه جایگاه‌های خویش را در کوه محفوظ دارند و از جای نجنبند... (سید قطب، ۱۳۸۷: ۶۹۶/۱).

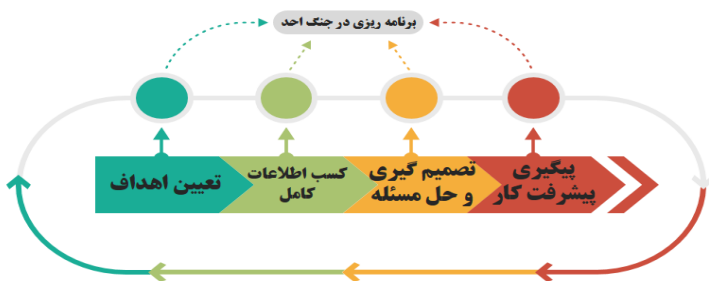
برخی از محققان درباره واژه «غَدَوْتَ» یعنی خرجت من الغداة: (بامداد بیرون آمدی. در نخستین لحظات روز خارج‌شدی) چنین آورده‌اند: آیه «وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ» به معنای تحوّل از حالت استراحت و بیتوته در خانه، به روآوردن به آماده کردن رزمندگان در سنگرها برای جنگ است (مصطفوی، ۱۳۷۴: ۱۹۹/۷). تفسیر کاشف درباره واژه «تُبَوِّئُ» چنین آورده است: «تُبَوِّئُ» به معنای آماده ساختن و تدبیر نمودن است. «مَقَاعِدَ» مفرد آن «مَقْعَد»، به معنای محلّ نشستن می‌باشد. معنای آیه چنین می‌شود: ای پیامبر صلی الله علیه و آله! به یاد آور زمان بیرون رفتن را از خانه‌ها که در بین طلوع فجر تا طلوع خورشید بود درحالی که مکان‌های تیراندازان و سواران و سایر مؤمنانی را که با تو بودند، مشخص می‌کردی (مغنیه، ۱۴۲۴: ۱۴۹/۲). «تبوی» حاکی است که تعیین مواضع لشکریان زیر نظر آن حضرت بوده است (قرشی بنایی، ۱۳۷۵: ۱۷۹/۲).

قرآن کریم در این آیات به تجربه نبرد پرداخته و نقاط ضعف و قوت آن را بیان کرده و بسیاری از مفاهیم اسلامی مربوط به حرکت جنگ، جایگاه رهبری در مسیر و میزان تأثیر آن را در آگاهی مسلمانان مطرح کرده است و همچنین قرآن کریم در معرفی الگو و پیروی از سیره رسول اکرم (ﷺ) در آیه: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب: ۲۱)، سطح انرژی‌های معمولی زندگی انسانی و جنبه‌های انسانی آن‌ها را لحاظ کرده است چرا که ارزش الگوها در تجربه انسان در واقع‌گرایی آن است؛ بنابراین پیامبر (ﷺ) با ویژگی‌های هم‌سطح و مشترک دیگر انسان‌ها در میدان نبرد حاضر شده و از نزدیک مسائل را مورد بررسی و ارزیابی قرار داده است. لذا به تعبیر تفسیر «من وحی القرآن»: پیامبر (ﷺ) نقشه جنگ را ترسیم کرد و یکی از ضروریات آن پر کردن خلأهای مشرف به میدان جنگ بود که نقطه ضعفی در دفاع مسلمانان محسوب می‌شود؛ بر آن شکافی که در کوهی پشت لشکر مسلمانان به سرکردگی عبدالله بن جبیر قرار داشت، پنجاه تیرانداز ساخت و به آنان دستور داد که در همه موارد، چه بر مسلمانان چیره شوند و چه کفار، ثابت قدم باشند... (فضل‌الله، ۱۴۱۹: ۲۴۴/۶).

پیگیری امور جنگ احد توسط پیامبر (ﷺ) از نظر مورخان نیز قابل توجه است: سپاه اسلام در مسیر اُحُد به منطقه شیخان فرود آمد. رسول خدا از سپاهیان‌ش بازدید کرد. و نوجوانانی را که در سپاه بودند، به جز رافع بن خدیج که تیراندازی ماهر و سمرة بن جندب که نوجوانی چابک بودند، به مدینه بازگرداند (طبری، ۱۳۷۵: ۶۱/۲) و هنگامی که متوجه حضور هم‌پیمانان یهودی عبدالله بن ابی شد، فرمود: برای جنگ با مشرکان نباید از مشرکان کمک گرفت (واقعی، ۲۶۵/۱؛ ابن‌سعد، ۳۰/۲). دلالت مدیریتی این آموزه قرآنی آن است که: امور اداری و پیشبرد اهداف سازمانی جز با پیگیری جدی کارها تحقق نمی‌یابد و هر کاری نیازمند پیگیری جدی و تلاش اساسی است تا به نتیجه مطلوب برسد و بدون وجود روحیه پیگیری در کارها هیچ کاری به‌درستی صورت نمی‌پذیرد. نظام اداری نباید به گونه‌ای باشد که مردم سردرگم شوند و یا کارشان معطل گردد و به سرگردانی گرفتار آیند. حبس کردن امور و متوقف ساختن کارها از بزرگ‌ترین آفات است که جز با روحیه پیگیری جدی رفع نمی‌گردد. امیر مؤمنان علی (علیه‌السلام) در فرمان‌ها و دستورالعمل‌های حکومتی و اداری خود، کارگزاران و کارکنانش را به پیگیری امور سفارش نموده و از آنان خواسته است که در خدمتگزاری مردمان پیگیرانه عمل کنند. آن حضرت در دستورالعملی چنین فرموده است: «و لا

تَحْشِمُوا أَحَدًا عَنْ حَاجَّتِهِ، وَلَا تَحْسِبُوا عَنْ طَلِبَتِهِ (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱)؛ دکسی را به خاطر نیازش به خشم نیاورید و حاجت کسی را روا ناکرده مگذارید، و کسی را از آنچه مطلوب اوست باز مدارید». امام علی* در عهدنامه مالک اشتر این گونه می‌آموزد: «ثُمَّ أُمُورٌ مِنْ أُمُورِكَ لَا بُدَّ لَكَ مِنْ مُبَاشَرَتِهَا مِنْهَا إِبَابَةُ عَمَلِكَ بِمَا يَغْنَى عَنْهُ كِتَابُكَ وَمِنْهَا إِصْدَارُ حَاجَاتِ النَّاسِ يَوْمَ وُرُودِهَا عَلَيْكَ بِمَا تَخْرُجُ بِهِ صُدُورُ أَغْوَانِكَ (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳)؛ بخشی از کارها به گونه‌ای است که خود باید انجام دهی، مانند پاسخ دادن به کارگزاران دولتی، در آنجا که منشیان تو از پاسخ دادن به آن‌ها درمانده‌اند، و دیگر، بر آوردن نیاز مردم در همان روزی که به تو عرضه می‌دارند، و یارانت در رفع نیاز آنان ناتوانند». این گونه پیگیری کردن امور، راه عذرها را می‌بندد و جایی برای سستی در کارها باقی نمی‌گذارد. همچنین وقتی مسئولیتی به کسی سپرده می‌شود، لازم است عملکرد فرد پیگیری شود و چنانچه مشکلی در انجام یافتن مسئولیت باشد، زود نسبت به رفع و حل آن اقدام گردد. امیر مؤمنان علی* در تمام موارد کارها را به درستی پیگیری می‌نمود و از کارگزاران خود نیز چنین می‌خواست که ارزش کارها به پیگیری آن‌ها تا به نتیجه رساندنشان است، چنانکه از آن حضرت وارد شده است: «تَمَامُ الْعَمَلِ إِسْتِكْمَالُهُ (آمدی، ۳۱۶/۱)؛ تمام بودن کار، به کامل کردن آن است» (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۴: ۱۷۱).

الگوی برنامه‌ریزی جنگ احد از منظر قرآن

نتیجه‌گیری

تحلیل داده‌های این مطالعه نشان داد که در جنگ احد، هدف اصلی مسلمانان دفاع از مدینه و مقابله با حمله قریش بود که با توجه به دستورات الهی و رهبری پیامبر اسلام ﷺ تعیین شد. اهداف فرعی شامل حفظ وحدت و انسجام نیروها و جلوگیری از تکرار شکست‌های گذشته بود. برای برنامه‌ریزی موفق، کسب اطلاعات دقیق از وضعیت دشمن و شرایط میدان نبرد ضروری بود. پیامبر ﷺ با استفاده از اطلاعات جاسوسان و دیده‌بانان، تصمیمات استراتژیک خود را اتخاذ می‌کرد و مشورت با یاران و فرماندهان نظامی نیز نقش مهمی در جمع‌آوری اطلاعات داشت. در طول نبرد، پیگیری مستمر پیشرفت کار و ارزیابی وضعیت نیروها و سنجش عملکرد از اهمیت بالایی برخوردار بود. پیامبر ﷺ با نظارت مستقیم بر میدان نبرد و ارسال پیام‌های مکرر به فرماندهان، از وضعیت جبهه‌ها آگاه می‌شد و دستورات لازم را صادر می‌کرد.

تصمیم‌گیری در جنگ احد بر اساس اطلاعات جمع‌آوری شده و مشورت با یاران انجام می‌شد. پیامبر ﷺ با توجه به شرایط میدان نبرد و تغییرات لحظه‌ای، تصمیمات استراتژیک خود را اتخاذ می‌کرد. یکی از تصمیمات مهم، تعیین موقعیت تیراندازان در کوه احد بود که نقش حیاتی در دفاع از نیروها داشت. نتیجه‌گیری از جنگ احد نشان داد که عدم پیروی کامل از دستورات رهبری و ترک موقعیت‌های استراتژیک می‌تواند به شکست منجر شود. این جنگ به مسلمانان درس‌های مهمی در زمینه اهمیت وحدت، پیروی از رهبری و اهمیت اطلاعات دقیق داد. همچنین، قرآن کریم با اشاره به این جنگ، به تحلیل عوامل شکست و عبرت‌گیری از آن پرداخته است. این تحلیل نشان می‌دهد که مدیریت بحران و برنامه‌ریزی استراتژیک در جنگ احد بر اساس اصول قرآنی و مدیریتی انجام شده و می‌تواند به عنوان یک الگوی موفق در مدیریت بحران‌های مشابه مورد استفاده قرار گیرد.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه: محمدعلی رضایی اصفهانی، قم - ایران: مؤسسه تحقیقاتی فرهنگی دارالذکر، ۱۳۸۳.
- نهج البلاغه.
- ابن سعد، الطبقات الکبری، به کوشش محمد عبدالقادر، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۸ق.
- اسمیت، جین، تصمیم‌گیری مناسب در ۳۰ دقیقه، تهران: مؤسسه فرهنگی و هنری نگاه فردا، ۱۳۸۰.
- ایران‌نژاد پاریزی، مهدی، ساسان‌گهر، پرویز، سازمان و مدیریت از تئوری تا عمل، چاپ سوم، تهران: مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۵.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم (تصحیح رجایی)، قم: دارالکتب الاسلامی، بی‌تا.
- باشمیل، محمد احمد، موسوعة الغزواة الکبری؛ غزوة أحد، قاهره: المكتبة السلفية، ۱۴۰۶.
- جوادى آملی، عبدالله، تسنیم، قم: اسراء، ۱۳۸۸.
- حکیمی، عبدالمومن، کاربست روش اکتشافی، فراترکیب و استنتاجی در مطالعات مدیریت با رویکرد قرآنی، مطالعات قرآن و علوم، سال ۷، شماره ۱۳، ۱۴۰۲.
- خامنه‌ای، سید علی، طرح کلی اندیشه اسلامی قرآن، مشهد: انتشارات مؤسسه ایمان جهادی (صهبا)، ۱۳۹۹.
- دفت، ریچارد آل، مبانی تئوری و طراحی سازمان، ترجمه: علی پارسائیان و سید محمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۹۰.
- دلشاد تهرانی، مصطفی، ارباب امانت، ۱ ج. تهران - ایران: دریا، ۱۳۹۴.
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه: فرهنگ متوسط دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ، ۱۳۹۰.
- رحمتی، مریم، دانشور، امیر، تصمیم‌گیری مؤثر از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه، فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۳، ۱۴۰۰.

- رزاقی، افشین، نظریه‌های ارتباطات اجتماعی، تهران: پیکان، ۱۳۸۱.
- رشیدرضا، محمد، تفسیر القرآن الحکیم الشهیر به تفسیر المنار، ۱۲ جلد، لبنان: دارالمعرفة، ۱۴۱۴.
- رضائیان، علی، مبانی سازمان و مدیریت، چاپ بیستم، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۹۶.
- روشه، گی، کنش اجتماعی، ترجمه: هما زنجانی‌زاده، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۹.
- سورین، ورنر و تانکارد، جیمز، نظریه‌های ارتباطات، ترجمه: علیرضا دهقان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۶.
- طالقانی، محمود، پرتوی از قرآن، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۲.
- طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ۲۰ جلد، لبنان: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، چاپ دوم، ۱۳۹۰.
- طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر جوامع الجامع، ۶ جلد، مشهد مقدس: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۷۷.
- طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری، ترجمه: ابو القاسم پاینده، تهران: اساطیر، چاپ پنجم، ۱۳۷۵.
- فضل الله، محمد حسین، من وحی القرآن، ۲۵ جلد، لبنان: دارالملاک، ۱۴۱۹.
- فیوضات، یحیی، مبانی برنامه ریزی آموزشی، تهران: نشر ویرایش، ۱۳۷۵.
- قرشی بنابی، علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، ۱۲ ج، ایران- تهران: بنیاد بعثت، مرکز چاپ و نشر، چاپ دوم، ۱۳۷۵.
- قطب، سید، فی ظلال القرآن، ترجمه: مصطفی خرم دل، ۶ جلد، تهران: احسان، چاپ دوم، ۱۳۸۷.
- مصباح یزدی، محمد تقی، اخلاق در قرآن، ۳ ج، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره)، چاپ هشتم، ۱۳۹۴.
- مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، قم و تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۴.

- مغنیه، محمد جواد، التفسیر الکاشف، ۷ جلد، قم: دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۲۴.
- مکارم شیرازی، ناصر، مدیریت و فرماندهی در اسلام، قم: نسل جوان، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۹.

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ۲۸ جلد، تهران: دارالکتب الإسلامية، چاپ دهم، ۱۳۷۱.
الواقدی، محمد بن عمر، المغازی، تحقیق: مارسدن جونس، بیروت: مؤسسة الأعلمی، چاپ دوم، ۱۴۰۹.

الوانی، سید مهدی، مدیریت عمومی، تهران: نشر نی، چاپ پنجاه و دوم، ۱۳۸۵.

سایت رهبر نوجوان، [https:// rahbarenojavan.ir](https://rahbarenojavan.ir)

Simon, Herbert A. The New science of management decision. New York: Harpar and row, (1960).

References

- Quran-e Karim (The Holy Quran), Translated by Mohammad Ali Rezaei Isfahani. Qom - Iran: Dar al-Zekr Research and Cultural Institute, 1383 SH (2004 CE).
- Nahj al-Balaghah (Peak of Eloquence).
- Alvani, Seyyed Mehdi. "Modiriyat Omumi" (Public Management). Tehran: Nashr-e Ni, 52nd Edition, 1385 SH (2006 CE).
- Al-Waqidi, Muhammad bin Umar. "Al-Maghazi" (The Battles), Edited by Marsden Jones. Beirut: Al-A'lami Foundation, 2nd Edition, 1409 AH (1988 CE).
- Amadi, Abdul-Wahid bin Muhammad. Gharar al-Hikam (Gems of Wisdom), Edited by Rajai. Qom: Dar al-Kitab al-Islami, n.d.
- Bashmil, Muhammad Ahmad. "Mawsou'at al-Ghazawat al-Kubra; Ghazwat Uhud" (Encyclopedia of the Great Battles; The Battle of Uhud). Cairo: al-Maktabah al-Salafiyah, 1406 AH (1986 CE).
- Daft, Richard L. "Mabani Teori va Tarh-e Sazman" (Foundations of Organization Theory and Design), Translated by Ali Parsaiyan and Seyyed Mohammad A'rabi. Tehran: Cultural Research Office, 1390 SH (2011 CE).
- Dehkhoda, Ali Akbar. "Lughatnameh" (Dictionary: Dehkhoda's Intermediate Dictionary). Tehran: Tehran University, Publishing and Printing Institute, 1390 SH (2011 CE).
- Delshad Tehrani, Mostafa. "Arbab-e Amanat" (The Custodian), Vol. 1. Tehran - Iran: Darya, 1394 SH (2015 CE).
- Fadlullah, Muhammad Hussein. "Min Wahi al-Quran" (From the Revelation of the Quran), 25 Volumes. Lebanon: Dar al-Malak, 1419 AH (1998 CE).
- Feyzayat, Yahya. "Mabani Barnameh Rizi Amuzeshi" (Foundations of Educational Planning). Tehran: Virayesh Publishing, 1375 SH (1996 CE).
- Hakimi, Abdul-Mun'im. "Karbsat Ravesh-e Ektessaafi, Faratarakib va Estenbaati dar Mutala'at Modiriyat ba Rokord-e Qura'ani" (Applying Exploratory, Substructural, and Investigative Methods in Management Studies with a Quranic Approach). Quran and Sciences Studies, Year 7, Issue 13, 1402 SH (2023 CE).
- Ibn Sa'ad, Al-Tabaqat al-Kubra (The Great Classes), Edited by Muhammad Abdul Qadir. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1418 AH (1997 CE).
- Iran-Najad Parizi, Mehdi; Sasan-Gahar, Parviz. "Sazman va Modiriyat az Teori ta Amal" (Organization and Management: From Theory to

- Practice), 3rd Edition. Tehran: Iranian Banking Institute, 1375 SH (1996 CE).
- Javadi Amoli, Abdullah. Tasnim. Qom: Isra, 1388 SH (2009 CE).
- Khamenei, Seyyed Ali. "Tarh-e Koli Andisheh Islami Quran" (Overall Outline of Islamic Thought in the Quran). Mashhad: Publishing Institute of Jihadi Faith (Sohba), 1399 SH (2020 CE).
- Makarem Shirazi, Naser. "Modiriyat va Farmandehi dar Islam" (Management and Command in Islam). Qom: Nasle Javan, 12th Edition, 1389 SH (2010 CE).
- Makarem Shirazi, Naser. "Tafsir-e Namuneh" (Sample Interpretation), 28 Volumes. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 10th Edition, 1371 SH (1992 CE).
- Misbah Yazdi, Muhammad Taqi. "Akhlāq dar Quran" (Ethics in the Quran), 3 Volumes. Qom: Publishing Institute of Imam Khomeini (RA), 8th Edition, 1394 SH (2015 CE).
- Moghniyeh, Muhammad Jawad. "Al-Tafsir al-Kashif" (The Revealing Commentary), 7 Volumes. Qom: Dar al-Kitab al-Islami, 1424 AH (2003 CE).
- Mostafavi, Hassan. "Al-Tahqiqat fi Kalimat al-Quran al-Karim" (Research on the Words of the Holy Quran). Qom and Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance, 1374 SH (1995 CE).
- Qarashi Banabi, Ali Akbar. "Tafsir Ahsan al-Hadith" (The Best Interpretation of the Hadith), 12 Volumes. Iran - Tehran: Foundation of Bi'that, Center for Printing and Publishing, 2nd Edition, 1375 SH (1996 CE).
- Qutb, Sayyid. Fi Zilal al-Quran (In the Shade of the Quran), Translated by Mustafa Khorramdil, 6 Volumes. Tehran: Ehsan, 2nd Edition, 1387 SH (2008 CE).
- Rahmati, Maryam; Daneshvar, Amir. "Tasmim Giri Mo'aser az Didgah-e Quran va Nahj al-Balagha" (Effective Decision Making from the Perspectives of the Quran and Nahj al-Balagha). Quarterly Journal of New Approaches to Jihadi Management and Islamic Governance, Issue 3, 1400 SH (2021 CE).
- Rashid Rida, Muhammad. "Tafsir al-Quran al-Hakim al-Mashhur bi Tafsir al-Manar" (The Commentary on the Wise Quran, known as Al-Manar), 12 Volumes. Lebanon: Dar al-Ma'rifah, 1414 AH (1993 CE).
- Razaghi, Afshin. Nazariye-ha-ye Ertebatat Ejtemahi (Theories of Social Communications). Tehran: Paykan, 1381 SH (2002 CE).

- Rezaiyan, Ali. "Mabani Sazman va Modiriyat" (Foundations of Organization and Management), 20th Edition. Tehran: Organization for the Study and Compilation of Human Sciences Books (Samt), 1396 SH (2017 CE).
- Rosh, Guy. "Kansh-e Ejtemai" (Social Action), Translated by Homa Zanjani Zadah. Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad, 1379 SH (2000 CE).
- Simon, Herbert A. The New science of management decision. New York: Harpar and row, (1960).
- Smith, Jane. "Tasmim Giri Monaseb dar 30 Daqeeqe" (Making Appropriate Decisions in 30 Minutes). Tehran: Cultural and Artistic Institute of Negah Farda, 1380 SH (2001 CE).
- Surin, Werner; Tankard, James. Nazariye-ha-ye Ertebatat (Theories of Communication), Translated by Alireza Dehghan. Tehran: Tehran University Publishing, 1386 SH (2007 CE).
- Tabari, Muhammad bin Jarir. "Tarikh Tabari" (The History of Tabari), Translated by Abu al-Qasim Payandeh. Tehran: Asatir, 5th Edition, 1375 SH (1996 CE).
- Tabarsi, Fazl bin Hasan. "Tarjamah Tafsir Jama' al-Jami" (Translation of the Commentary of the Comprehensive). 6 Volumes. Mashhad: Astan Quds Razavi, Islamic Research Foundation, 1377 SH (1998 CE).
- Tabatabai, Muhammad Husayn. Al-Mizan fi Tafsir al-Quran (The Scale in Quran Interpretation), 20 Volumes. Lebanon: Al-A'lami Institution for Publications, 2nd Edition, 1390 SH (2011 CE).
- Talaghani, Mahmoud. "Partovi az Quran" (A Ray from the Quran). Tehran: Public Company of Enteshar, 1362 SH (1983 CE).
- Rahbar-e Nojavan Website: <https://rahbarenojavan.ir>.